

ТЕМПОРУМ ВАТЕС *

На 27 ноември 1992 г. се навършиха 2000 години от смъртта на Квинт Хораций Флак. Син на освободен роб, на младина активен републиканец, той живее през времето на гражданските войни и последвалото ги омиротворяване и относително благоденствие при Октавиан Август. В неговата сложна съдба се преплитат противоречията на историческия период и на личния му живот.

В края на I в. пр.н.е. Рим е неоспоримата столица на света, градът с главна буква, единствен и неповторим, събрал в себе си материалните и духовните придобивки на човешката цивилизация. Римските граждани създават уникални ценности с вечна общочовешка стойност, но пак те вдигат оръжие един срещу друг и за първи път "от основаването на града"¹ се пролива братска кръв. Страхът от тежките последици от тези събития обсебва умовете на римските автори.

Продължителните завоевателни войни са възпитали хора, умеещи само да воюват и да живеят от плячката си, отдавна забравили най-достойното за римляните занимание — земеделието. И когато Август се опитва да спре този процес, като раздава земи на своите ветерани, за да им осигури препитание и да възроди класата на дребните собственици, те продават, пропиват и проиграват владенията си, чиито бивши стопани остават ограбени и без средства за прехрана.

Самият Хораций е син на освободен роб. Той няма своя среда в обществото на свободнородените римски граждани с прославили се с делата си прадеди. Получава най-доброто за онова време образование в Рим и Атина. Като привърженик на републиката взема участие в сражението при Филипи на страната на противниците на Август. По-късно става негов приближен и дължи материално си осигуряване на Меценат, пръв съветник и приятел на принцепса. Мъчително сложната позиция на мислещия човек, който иска да запази достойнството си, гледайки в очите своето време, създава основния тревожно натрапчив проблем в Хорациевата поезия — времето в неговите функции и измерения.

Намираме го като различно назована продължителност, най-често с календарно-астрономическите термини: ден, месец, година; по-рядко с по-старите и не така точни наименования на биологичния живот: живот, поколение, потомство; или с най-общите темпорални понятия — римското "темпус" и гръцкото "хора"; може да бъде и само продължителност — "спациум". В други случаи с човешките измерения на "зелената"² младост, "красива и нежна", и с "побеляла-

* Певец — пророк на времето (лат.).

та" старост, "свъсена и набръчкана" (П.1,9,17сл.; 2,11,6 сл.)³, Хораций се опитва да обхване битието в неговото разнообразие и променливо непостоянство.

Тези названия обикновено са придружени с епитет или глагол, съдържащ идеята за бързо движение и краткотрайност: "изнизват се бягащи годините" (П. 2,14,2), "отминават дните" (П. 2,14,5), "бягащото време отнася" (П. 3,29,48), "изместен е денят от ден" (П. 2,18,15), "безбройният низ години и бяг на времето" (П. 3,40,4 сл.), "вървящите години" (Писма 2,2,54). "Кратки" са продължителността, животът, поколението (П. 1,11,6; 1,4,13; 2,16,17).

Самото движение крие в себе си разрушителна енергия. То не носи, а "отнася" (П. 3,29,48). Неговата деструктивност се проявява в най-общ план: "какво ли не е застрашено от губителния ден" (П. 3,6,45), в социален: "вече второ поколение е смляно от гражданските войни и Рим се сгромолясва под собствената си мощ" (Ер. 16,1 сл.), и личен: "огравват ни постепенно отминаващите години: изтръгват шегите, любовната наслада, пирове, забавите" (Писма 2,2,55 сл.). Посоката на движението е отрицателна. Бъдещето е неясно и абсолютно неподвластно на човека: "какво ще стане утре, не се опитвай да узнаеш" (П. 1,9,13), "мъдрият бог е покрил бъдещето с тъмна нощ" (П. 3,29,29). В най-едър план, като историческа съдба на римския народ, то не носи нищо положително:

*поколението на нашите родители, по-лошо от дедите ни,
създаде нас, негодни за друго, освен да родим
по-порочно и от нас самите потомство.* (П. 3,6,44 сл.)

Славните дати (победите в пуническите войни, над Пир при Беневент, над Антиох) са само минало, минало е времето на скромния, изпълнен с труд живот, на строгите семейни нрави, на космическото единство между хора, животни и митологизирана природа (33 сл.). Времето е унищожило всичко това, издигайки в универсален принцип регреса.

Движението обаче е сложен процес, чиято същност неизбежно го свързва с промяната, на която става подвластно и самото то. Ходът на времето при определени обстоятелства може да бъде почувствуван от отделната личност като тягостно бавен:

*Както нощта изглежда дълга за излъгания от любимата си,
и дълъг е денят за обречения на непосилен труд,
както тягостна е годината за сирачето,*

....

така и за мен бавно тече неблагоприятното време... (Еп. 11,5 сл.)

То е различно в различните периоди на човешкия живот и на годината (П.2,11,61; еп. 2,18) или в един и същ момент за различните хора:

и може би това, което на тебе отказва, на мен времето ще даде. (П.2,16,31)

В този смисъл времето става синоним на съдбата:

съдбата...ту към мен, ту към някой друг благосклонна. (П.3,29,52)

Нейният природен, образно-конкретен еквивалент е прииждащият Тибър:

*...всичко останало
се носи като реката, ту в коритото си
кратко към Етруското тече
море, ту оградени камъни и
изтръгнати дънери, добитък и домове
наедно преобръща и с еката
на върховете и близките гори
побесняла, плаши
кротките си притоци. (П. 3,29,33 сл.)*

Реката, времето и съдбата имат сходни характеристики: времето е "зложелателно" (П. 1,11,7), "необуздано" (П. 2,15,13), "губително" (П. 3,6,45).

*Съдбата злорадо се забавлява
и с надменно упорство продължава своята игра,
размества несигурните почести,
ту към мен, ту към някой друг благосклонна. (П. 3,29,45 сл.)*

В непостоянството и склонността към промени обаче се крие искрицата надежда: "Ако сега е зле, не винаги така ще бъде" (П. 2,10,17 сл.). Песимистичният възглед за движението на времето в исторически план не може да попречи на индивида да търси своето собствено решение в изпълнения с дейност, създаваща приятното усещане на удовлетвореност, сегашен момент. Тази мисъл има няколко варианта. Удоволствието може да бъде във виното и в любовните наслади:

*сега, когато всяко зло прогоним с вино и песен. (Еп. 13,17)
...намазани с Асирийски нард, да пием. (П. 2,11,17)
кой ще повика Лидия от близкия бардак,
кажи ѝ да побърза... (П. 2,11,21)*

Краткотрайни и преходни са тези удоволствия и поетът често повтаря: "да не пропусчаме, приятели, добрия случай нито ден, догде сме млади..., ти вино донеси" (Еп. 13,3 сл.), "лови мига, без на следващия да се доверяваш" (П. 1,11,8), "сам си е господар и весело живее онзи, който в края на деня да каже е могъл: живях. Утре Юпитер небето ще покрие с черен облак или ясно слънце, но не може това, което е минало, да върне" (П. 3,29,41 сл.).

Обработването на земята, което създава връзка с природата и доставя удоволствието от физическия труд и неговите плодове, също е извор на стабилност. Тази тема, стара като самата литература, започва от Хезиод. У Хораций⁴ тя е съчетана със стремежа към скромен и тих живот на село като гаранция за независимост: "вечно ще робува, който не умее с малко да се задоволява" (Писма 1,10,41). Нарекъл се сам "поклонник на селото" (Писма 1,10,2), той започва началната ода на книга трета с думите: "Мразя невежата тълпа и я избягвам" (П. 3,1,1). От следващите стихове става ясно, че невежата тълпа са хората, разяждани от амбициите на суетната жажда за власт и богатство, която прогонва съня от очите им. Сладък е сънят на селските мъже в бедните колиби, до сенчестия бряг,

на завет. Кратката природна картина създава чувството за покой и защитеност. На същата тематика е посветена една от неговите еподи (1,2), чиято популярност е превърнала първия ѝ стих в често цитиран крилат израз: "Блажен е онзи, който далеч от сделки и дела, като древните хора обработва бащините ниви със своите волове" (1 сл.). На бързия бяг на времето противодействуват уседналият начин на живот, т. е. липсата на движение в пространството, промяната в действията и дейностите, които, повтаряни с всеки сезон, приобщават човека към природата и овеществяват хода на времето в резултата от селскостопанския труд. Земеделието в стиховете на Хораций не е представено директно като физическо усилие, а се отгатва зад своето следствие — приятната почивка сред скромните, но здрави удоволствия на селския празник (П. 3,18) и зимата като време за отдих (П. 1,9). Така празникът съчетава в себе си както анакреонтичните удоволствия на виното и любовта, така и единението между човека и природата в митологичната атемпоралност.

Друга форма на човешката дейност, успешно противодействаща на разрушителния ход на времето, е поезията, в която Хораций намира своето собствено решение. Добре разбиращ цялата сложност на проблемите на битието, той избягва еднозначните заключения. Като се опира на принципа на "златната среда" (П. 2,10,5), чийто автор е, търси отговорите в уравновесяването между различните гледни точки на възможните равнища било чисто литературни, или надтекстови: природно, митологично, социално-историческо, персонално. Стане ли дума за старостта, той не пропуска да спомене, че има младост или пролет; възторжената възхвала на селския живот е вложена в устата на градския лихвар, за да се уравновеси патетиката с леката ирония. Всеки проблем се прекарва през няколко равнища: в природното той е представен образно-конкретно, митологичното утвърждава неговата универсалност, социално-историческото го конкретизира във времето, персоналното го доближава до отделния човек⁵, релефно открит в цялата си сложност и многообразие, чиято контрастежест са сентенциозните формулировки от типа "лови мига" (П. 1,11,8), "прогонете грижите с вино" (П. 1,7,31), "сладка и приятна е смъртта за родината" (П. 3,2,13), "богатството не може да промени природата" (Писма 1,12,10) и др. Сентенцията е характерен стилистичен похват в поезията на Хораций. Тя е опорната точка, за която се улавя отделният човек в сложността на своите проблеми, за да противостои на стремителното течение на времето. Тези констатации придават особено значение на редките изключения, в които се дават категорични, нетърпящи съмнение отговори. В заключителната според първоначалния замисъл на автора ода от книгата трета на "Песни" по недвусмислен начин се утвърждава тържеството над времето, забравата и смъртта:

*Издигнах си паметник по-дълговечен от медта
и по-висок от царствения ръст на пирамидите.
Не може да го разруши дъждът, ни вятърът
нито неизброимият наниз на годините
или бегът на времето.*

Аз целият не ще умра, голяма част от мене

ще избегне реката на забравата... (П. 3,30,1 сл.)

В този смисъл времето се явява в своята крайна, съдържаща собственото си отрицание разновидност. Защото времето е движение-промяна, насочено към абсолютната статичност на смъртта-вечност. В стиховете на Хораций тя има много лица. Имплицирана в образа на бързо бягащото време, смъртта може да бъде и директно назована (П. 1,3,17; 4,9,10). Сходните епитети, които я определят, поддържат връзката с времето — "бърза" (П. 16,29), с бъдещето и съдбата — "непредвидима" (П. 2,13,19), със зимата — "ледена" (П. 2,8,11). Краткото посочване може да бъде развито в поредица митологични образи със сходна семантика: Прозерпина, Еак — съдия в царството на мъртвите, Евменидите, Прометей, Пелопс, Орион, Плутон, Данаидите, Сизиф, Еней, Тул, Анк, Маните (П. 1,4,16 сл.), или в кратки описания на царството на мъртвите:

*неизбежно ще видим мрачния Коцит,
повлякъл морни води.* (П. 2,14,17 сл.)

Често срещани са и метонимичните метафори: "сенки" (П. 2,13,30), "прах и сянка сме" (П. 4,7,16), "черно стадо" (П. 1,24,18). Липсата на светлина, сянката, тъмната тоналност подсказват смъртта: "мрачния палат на Прозерпина" (П. 2,13,21), "подземния мрак" (П. 4,7,25), "черния Орк" (П. 4,2,23 сл.). Смъртта има различен образ за всеки: за войника тя е партските стрели и конница, за моряка — водите на Босфора, за парта — римската мощ и плен (П. 2,13,13 сл.). Би могла да бъде както кървавият Марс, т. е. войната, така и студеният есенен вятър (П. 2,14,13 сл.), нощта (П. 1,4,16), забравата (П. 4,9,33 сл.), последната зима (П. 1,11,4). Крие се в глаголите "умирам", "загивам", "погубвам се" (П. 4,7,14; 3,2,13; 4,9,50). Нейното многообразие и непредсказуемост не позволяват конкретно и изчерпателно описание, както не подлежи на описание и времето. С отделни детайли Хораций внушава някакъв митологично-чудовищен образ, като оставя много място за въображението: "бледата смърт удря с безпристрастен крак по бедняшките колиби и палати царски" (П. 1,4,13 сл.). В превода за съжаление се губи ефектът от натрупването на съгласните *п, б, р*, които в комбинация със стихотворния размер създават реалното усещане за звука от ударите по вратата на смъртта-съдба. Прилагателното *палида*, което означава липсата на цвят, традиционно се свързва, както и липсата на топлина, със смъртта. Нейната безпощадност е в епитета *екво*, буквално 'еднакъв'. Такъв е съдията. Пред силата ѝ са безпомощни и боговете — Диана не може да освободи Иполит от подземния мрак (П. 4,17,25 сл.). Но тези печални изводи са на фона на изпълнени с радостно оживление пролетни картини: приждат реките, зеленина покрива полето, танцуват нимфи. Дори в изцяло посветената на времето-старост-смърт ода 14 от кн. 2 са се прокраднали удоволствията на живота, макар и поднесени като това, което мъртвият губи, за да го наследи някой жив.

Въпреки голямата близост в представянето на времето и смъртта, които на моменти се превръщат в синоними, има разлика в отношението към тях. В определенията към смъртта липсват епитети като *капризна*, *зла*, характерни за времето (П. 2,5,13,14; 1,11,18). Обяснението е както в респекта, който вдъхва

смъртта, така и в двойствения ѝ характер. Тя може да бъде красива и желана, когато е за родината (П. 4,9,50 сл.), предпочитана е пред позора на предателството (П. 4,9,50), носи чест и слава, ако е в името на висока цел, и става път към безсмъртието (П. 3,2,21), защото чрез нея се преодолява забравата. Такава благодарна участ имат и поетите, дарили с безсмъртие своите герои. Елена, Хектор и самата Троя дължат своята известност на Омир. Без него биха потънали в забрива като много подобни на тях (П. 4,9,13 сл.). Безсмъртни са стиховете на Анакреонт и Сафо:

*времето не е унищожило онова, което някога
възпя Анакреонт; любовта диша и до днес
живеят страстите, поверени
на струните на Еолийската дева. (П. 4,9,9 сл.)*

Влияние на популярната по онова време неоорфопитагорейска доктрина се усеща в образа на пеещия бял лебед, в който ще се превърне поетът след своята смърт, за да се понесе в прозрачния въздух, далеч от завистта и злобата на големия град, високо, над всичко, независим от времето и пространството (П. 2,20). Същият образ, отнесен към гръцкия поет Пиндар, се явява още веднъж в добавената по настояване на Август четвърта книга "Песни":

*Понесен от силния вихър,
високо към облаците устремен е
Диркейският^б лебед ... (П.4,2,25)*

В поезията на Хораций времето се разкрива в своето многообразие и изключителна сложност като основен проблем на човешката личност. Без да се придържа стриктно към някоя философска школа или религиозно учение, поетът търси своя отговор навсякъде: в митологичната атемпоралност на празника, в цикличността на сезоните, в учението на стоиците, за които времето е действие, съдържащо своята цел в себе си, така че човекът, който съвпада със своята дейност, владее времето; в епикурейството, намиращо съвършенството в изолацията и дистанцирането от света. Не му е било чуждо и схващането на Платон, за когото времето е подвижен образ на вечността. Доколкото времето е движение, а то според Аристотел е преминаването от възможност към действие, дейността на артиста добива особено значение, понеже реализира идеалния модел, излизайки от една материя, като осъществява връзката между действие и съзерцание. Според перипатетиците времето е мярката на тази дейност. Така Аристотел и неговите последователи запазват идеята за мярката, характерна за питагорейството и платонизма, но я пренасят от космическия ред в човешката дейност. На същата идея за мярката е подчинена изцяло и поезията на Хораций.

БЕЛЕЖКИ

¹ Така се нарича една от първите истории на римската държава, чийто автор е Тит Ливий.

² Всички преводи са на авторката.

³ Използувани са следните съкращения за произведения на Хораций: П. — Песни за Кармина, които някъде са наречени и оди; Еп. — Еподи.

⁴ За Хораций като земеделец вж. Р. Гандева. Квинт Хораций Флак. Път към вътрешната свобода на твореца. С., 1991, с. 63 и сл., и Поетът Хораций в ролята на земеделец. — Годишник на СУ, Факултет по западни филологии, т. 65, 2, 1972, 1973.

⁵ По този въпрос вж. В. Тодоранова. Мотивът 'Тракия-зима' у Хораций. — В: Наука и съвременност, т.2, Велико Търново, 1983, с. 172 и сл.

⁶ Диркейски или Беотийски, Тивански. Пиндар е роден в Киноскефали, близо до Тива (Беотия). Дирка е извор до Беотия.

Василена Тодоранова